

Daniela Hodrová: Postava – definice a postava – hypotéza

V úvodu nás Hodrová seznamuje s předmětem zkoumání – postavou. Je přesvědčena, že postava je pevně spojena s vyprávěním, žánrem, prostorem i časem. Jak už z názvu kapitoly vyplývá, snaží se zachytit definici postavy: „Postava jako nositel děje, myšlenky, ideologie, jako funkce textu představuje v literárním díle typ subjektu budovaný prostřednictvím vypravěče či bez jeho prostřednictví v sérii výstupů a promluv, zmínek o ní tedy v toku explicitních a implicitních informací.“ Postava může prezentovat člověka skutečného či smyšleného, je nositelem určitých vlastností, stavů a činností a individuálního vědomí – všechno to tvoří jednotu. Postava může být tvořena zvnějšku i zevnitř, může tak být subjektem i objektem autorovy tvorby. Je charakteristická svým dynamickým znakem. Rozdílná je tato příznakovost u postavy a u postavy-hypotézy.

Označující (signifiant) postavy tvoří veškeré údaje o její podobě, chování, činech, jméno, ale označované (signifié) tvoří význam, který se čtenář snaží nalézt ve své interpretaci.

Označující u postavy-hypotézy je otevřené přímo v díle, pro čtenáře může nabývat různých významů – což je autorův záměr. Postavy mohou zůstat významově otevřené, jiné nabývají znakovosti až v průběhu semiózy v textu, jiné do díla vstupují už jako postavy hotové.

Se znakovostí je spjat i charakter a jednota postavy. Na příkladu Bachtina, který srovnával román a epos, nám ukazuje, že pokud modelová postava-definice dostane od autora určitou individuálnost, stává se z ní postava-hypotéza.

Dále nám Hodrová představuje historický vývoj postavy. Prakticky až do romantismu se můžeme setkat pouze s postavou-definicí. V romantismu se uplatňoval proces karnevalizace a subjektivizace – čtenář začal vnímat postavu jako živého člověka. Tyto procesy rozkládaly jednotné postavy-definice. V realismu nastal návrat k postavě-definice a vytvořil se určitý typ, který byl ale přesto značně individualizován, takže nedošlo k opětovnému návratu postava-definice, ale jen k určitému stupni vývoje postavy-hypotézy. Nová situace nastala v období symbolismu – každá postava se značně subjektivizuje pomocí hnutí duše a myšlenky, hledání a tápání, což jsou rysy, které posouvají postavu do linie postava-hypotéza.

Mezi postupy hypotetizace můžeme zahrnout také princip zdvojení, kde dvojník je vždy nízkou groteskní variantou postavy. A dále princip tzv. postavy-reflektoru, kde autor pomocí této postavy nahlíží na příběh. Důležité jsou také proměny vypravěčovy role (promluva postavy – autora – postavy = takže zde autor vystupuje jako vševědoucí vypravěč). Dalšími vývojovými znaky, které přispívali k vytvoření postavy-hypotézy jsou např. střídání hledisek vyprávění, zdůraznění objektovosti, manipulovanosti postavy, ale také parodicko-groteskní postupy ve vyprávění (př. Zeyerův Jan Maria Plojhar), rozdělení díla na části ryze romantické, realistické a naturalistické, kde postava v trojí variantě příběhu je zcela evidentním případem postavy-hypotézy (K.M.Čapek Chod – Nejzápadnější Slovan). Na přelomu 19. a 20. století dochází ke křížení poetiky iluzivní a sebereflexivní – charakter hlavních postava nevyvstává z promluvy vypravěče, ale rýsuje se v náznaku na základě mínění a domněnek jiných postav a odposlouchaných úryvků řeči.

I když se může zdát, že existuje přímý vztah mezi reálností a difiničností, fiktivností a hypotetičností, není tomu tak. Literární postavy, které jsou převzaty ze skutečnosti, se vždy něčím odlišují od svého reálného předobrazu. Důkazem je ztotožnění čtenáře s postavou či v případě historických postav nezrelativizovaný, definiční charakter. To znamená, že moment nejistoty a hypotetičnosti vniká do lit.obrazu reality i v obraze skutečném, i v obraze smyšleném. Rozdíl je pouze v míře a ve způsobu zastírání hypotetičnosti. Postava-definice se

tedy ve dvacátém století díky užívání hypotetičnosti a nejistoty proměňuje v postavu – hypotézu a tím přispívá k vytvoření vícedimenzionálního obrazu reality.

Také Šalda se vyjadřoval k tomuto problému. Během let jeho kritické činnosti se Šaldovy poetika postavy přesunula od postavy-definice k postavě hypotéze. Ve svých Zápiscích z roku 1923 vytvořil takřka manifest poetiky postavy-hypotézy: „Moderní básník musí pojmut charakter jako něco dvojitého, složeného z kontrastů vzájemně se přitahujících a odpuzujících. Nesmí jíti za jednotou, nýbrž za celkovostí.“ Můžeme sledovat, jak se postupně proměňuje pojmoslovný aparát v souvislosti s problematikou postavy, což signalizovalo posun od definičního pojetí k pojetí hypotetickému. Mění se i myšlení lit. vědců, uvědomují si, že náhoda a neurčitost jsou základní principy této reality a za příčinu rozkladu postavy je pokládána introspekce („odhazování povrchů a dobírání se větší a větší nahoty“). Další specifickou reakcí na proměny subjektu ve 20. století je podle Šaldy odklon české prózy od psychologismu (postava se začíná pojímat jako panák, loutka, znak).

Postava-definice je spjata spíše s realistickou literaturou. Schematizovaná postava má pevné kontury svého typu, uvnitř je ale prázdná, není individualizovaná. K postavě-definici patří postavy bohaté svou individuální charakteristikou, ale také postavy takřka prázdné nebo neindividualizované. Dalším podstatným rysem je, že postavy-definice jsou vlastně bez tajemství, jsou prázdné nebo je jejich nitro beze zbytku zveřejněno prostřednictvím vševědoucího či skrytého vypravěče a jejich subjektivita je zredukována. U takové postavy můžeme absolutně předvídat chování postav, jsou obrazem určitých lidských a sociálních typů. Naopak k postavě-hypotéze míří takové postavy, jejichž nepředvídané chování se ocitá v rozporu s psychologickými i tradičně literárními předpoklady, je plné zvrátů, jsou neočekávané. Částečným přechodem k postavě-hypotéze je postup skryté charakteristiky postavy. Skryta je analýza postav, postava se stává polem dohadů a hypotéz. Postava-hypotéza ale není spjata se skrytým vypravěčem vševědoucím, takže podstata vyplývá z postoje vypravěče k postavám, ať už zveřejněném či skrytém. Postavu nám tedy charakterizuje vypravěč a dalším způsobem je podání zvnitřku postavy - jeho prostřednictvím mohou být charakterizovány jak postavy-definice, tak postavy-hypotézy.

Mezi charakteristický rys, který nám přiblíží postavu patří i jméno postavy. Je důležitou součástí výrazové složky postavy jako znaku. Jméno vnímáme jako individualizující a zároveň zlidšťující moment. U typu postavy-definice se vyskytují jednak jména alegorická, mluvící, dále jména neutrální, obyčejná, každodenní, volně přiléhající k postavám či téměř bez vztahu k postavě, čímž ale působí také jako autentická. U postavy-hypotézy nemusejí být jména v těsném vztahu k postavě, ale často se stávají součástí významového či zároveň zvukového systému díla. Zajímavá jsou také jména historická mající identifikační a autentizační funkci. Objevují se v próze u postav ústředních i epizodických a dílo vždy zrealňují. U postav historických zůstávají konstrukty postavy - i když se jedná o reálná fakta - vždy hypotetické.

K vnější charakterizaci postavy patří také popis zevnějšku. Postavy-definice bývají prostřednictvím tohoto popisu uváděna do děje. U postav-hypotéz bývá popis zevnějšku často redukován nebo schematizován. Další charakterizační fci má také oděv postavy. Oděv u postavy-definice je v souladu se sociálním postavením, u postavy-hypotézy má oděv charakter převleku, kostýmu, jinotaje. (uniforma, převlek => identita postavy je zpochybněna).

Postava-definice vstupuje do díla hotová nebo se v něm plně završuje. Postava-hypotéza má otevřenou strukturu, kterou se pokoušejí postupně uzavřít. V postavě-definice se čtenář nepodílí na postavě, charakteristika postavy je předem jasně daná. V postavě hypotéze čtenář představuje otevřenost dotvářet postavy a také je různě interpretovat.

K výrazovému plánu postavy jako znaku patří v díle promluva o postavě a promluva postavy. Součástí promluvy o postavě je charakteristika nepřímá (popis chování, myšlení) a přímá,

abstraktní. Postup přímé charakteristiky, při němž vypravěč přímo pojmenovává hrdinovy vlastnosti, bývá spojen s postavou vševědoucího vypravěče (=> postup charakteristický pro postavu-definici). Ústup od přímé charakteristiky a příklon k charakteristice nepřímé, skryté, obsažené ve vlastním ději, můžeme pak pokládat za další projev pohybu k postavě-hypotéze. Pro postavu-definici je potom typická klasická promluva => střídání objektivní promluvy vypravěče a promluvy postavy (to je zřetelně odlišeno). U postavy-hypotézy potom dochází ke zrušení opozice pásma vypravěče a pásma postavy (nevlastní přímá řeč, polopřímá řeč, smíšená řeč, příklon k řeči metaforizované, nehovorové - navíc postava-hypotéza často využívá vnitřního dialogu). V dílech s postavami-hypotézami se kompozice často vyznačuje složeností sestávající se z jednotlivých povídek, variant autobiografie, ze svědectví řady osob apod.

Setkáváme se i se situacemi, kdy se postava sama může stát vypravěčem a různými projevy osamostatňování postavy.

Hypotetizace se také může projevat v rovině prostoru a času. Postavy-definice se obvykle pohybují v pevně vymezeném prostoru, jsou spjaty s reálným nebo schematizovaným místem. Postavy-hypotézy bývají s prostorem spjaty mnohem volněji. Analogické postupy se v souvislosti s hypotetizací rozvíjejí také v rovině času. Identita času s zpochybňuje především porušováním chronologie.

Při zpracování tohoto textu jsem objevila úplně jiný pohled na postavy v dílech, dokážu teď každou postavu lépe "prozkoumat". Přesto jsem přesvědčena, že rozdělení postava-definice i postava-hypotéza ne vždy funguje a velmi záleží na čtenáři, jak postavu on sám pochopí.